

ТЕМА 10. II.2. ГЛАВНА СТАРОПЛАНИНСКА ВЕРИГА

1. Географско положение, граници, големина

Главната Старопланинска верига е ясно очертана в морфографско и морфоструктурно отношение. Тя представлява широко отворена на север-североизток дъга с дължина около 500 - 550 км и ширина от 10 - 20 до 30 - 35 км. Има площ около 11000 км². Простира се от Белоградчишкия проход на запад до Черно море на изток.

От запад на изток северната граница с Предбалкана се проследява по Салашко-Превалското структурно понижение, което се простира южно от предбалканските ридове Бабин нос, Ведернишки рид и Широка планина и минава през долинното понижение на реките Бързия и Ботуня. След това границата следи южното подножие на Врачанска планина, като върви по р. Искър (до Зверино), след което заобикаля планината Ржана от север и навлиза в Ботевградската котловина. Източно от нея границата минава през Правецката котловина и пресичайки Етрополското долинно разширение на р. Малък Искър, се отправя на изток по надлъжните долини на най-горните течения на реките Вит, Осъм, Видима, Росица. Още по на изток границата минава през Габровско-Тревненското, Еленкото и Герловското хълмисто-ридово понижение, следва северното подножие на Камчийска планина и по р. Двойница достига до Черно море.

Южната граница е ясна и се очертава от Задбалканския разлом. Главната старопланинска верига се свързва със Средна гора чрез редица напречни прагове - Гълъбец, Козница и др.

2. Геоложки строеж и палеогеографско развитие

Геоложкото развитие на Стара планина е свързано с формираната през еоцена Старопланинска геосинклинала.

Стара планина има сложен гънково - навлачен строеж. Като част от Балканидите тя е била подложена на Алпийското нагъване, започнало през триаса и завършило през палеогена. През неотектонския етап Главната Старопланинска верига е подложена на интензивни тектонски издигания със сумарна амплитуда между 500 и 2000 м. Поради тектонския натиск, който е идвал от юг, гънките на планината са наклонени и полегли на север. В западната и средната част на Стара планина преобладават антиклиналите, от които по-важни са Берковската, Свогенската и Шипченската антиклинала. Вътрешността на антиклиналите е изградена от магмени и метеморфни скали, а периферията им - от мезозойски и терциерни седиментни скали (предимно варовици и пясъчници). В средната част на Стара планина през палеогена са били навлечени от юг средогорски гранитни маси (Богевръшки гранитен навлак). В резултат от интензивните движения на земната кора на много места гънките са деформирани и разкъсани от разломи.

В Стара планина ограничен обхват и орографски ефект имат синклиналните гънки. Това са Издремицката/в Западна Стара планина/, Чумернската в Средна Стара планина/ и Лудокамчийската /Източна стара планина/.

3. Полезни изкопаеми

В Стара планина полезните изкопаеми са много разнообразни, което се дължи на сложния ѝ геоложки строеж. Антрацитни въглища има в Свогенския басейн, а черни - в Балканбас. Установени са и неголеми запаси на кафяви въглища (в Източна Стара планина). Полиметални и железни руди има край с. Мартиново, Кремиковци и в Троянско, а медни руди - в Етрополския район. В Берковско се добиват мрамори.

4. Съвременен релеф

4.1. Обща характеристика

Главната Старопланинска верига се отличава преди всичко с подчертаната си орографска изразителност. Морфографска особеност на областта е закономерното разпределение на речно-долинната мрежа. Във високопланинския пояс талвеговите линии са формирани в меридионална посока, ориентирани в две срещуположни

направления, съответно от север на юг и от юг на север по двата склона. В среднопланинския пояс на много места преобладават речните долини, ориентирани по посока на паралела. Те са праволинейни и дълбоко всечени. Тази гъста речно-долина мрежа от скаровиден тип нарушава моноклиналността на областта и я разчленява на над 30 различно големи, повече или по-малко обособени планински дялове. В резултат на денудационните процеси през различните геоложки периоди са се образували четири денудационни нива и заравнености с различна възраст и височина. Най-високите върхове - Миджур, Ком, Вежен, Ботев и др., които имат плоски купеновидни очертания, представляват най-старото денудационно ниво. То е с долномиоценова възраст. През горния миоцен поради разрушаване на ядките на антиклиналите се е образувал плосък слабохълмист релеф, който представлява второто денудационно ниво. В западната част на планината то се разкрива около върховете Копрен, Сребрен и Ком на височина 1400-1600 м.н.в./ В средната част на Стара планина това второ денудационно ниво е разположено на височина 1700-1900 м.н.в., а в източната част на много по-малка височина /700-800 м. н. в. В по-ниските части на планината във вид на стъпала са разположени следите и на останалите две по-млади денудационни нива. Сводово-верижното издигане на планината е обусловило нейното проломяване от реките Искър, Луда Камчия, в резултат на което са се образували проломите на тези реки. Тези издигания са били съпроводени с оживяване на разломните линии и дълбокото грабеновидно потъване на Задбалканските котловини. В резултат на това се е получил стръмният тектонски обусловен стръмен южен склон, особено ясно изразен в средната част на планината. Тогава са се образували и стръмните стъпаловидни долини на реките по южния склон, както и големите наносни конуси в подножието на планината. Широкото развитие на карбонатните скали в Западна Стара планина са обусловили развитието на типичен карстов релеф с многобройни понори, въртопи, валози, пещери, карстови извори и др.

4.2. Морфохидрографска подялба

По своите морфографски особености Стара планина се разделя на три части - Западна, Средна и Източна.

Западната част има формата на изпъкнала на запад дъга. Простира се между Белоградчишкия проход на запад и Златишкия проход на изток. Състои се от няколко обособени дяла: Свети Николски, Чипровско - Берковски, Козница, Ржана, Мургашки и Етрополски. Най-високо издигнат е Чипровско-Белковският дял, където е най-високата точка на Западна Стара планина - в. Миджур - 2168 м. Веригата става по-широка при Козница, където южният склон се спуска към Софийската котловина на две стъпала - карстовото плато Понор и широкият заоблен рид Мала планина. Широка и сложно разчленена е Западна Стара планина и източно от Искърския пролом, а в

Мургашкия и Етрополския дял - се стеснява.

С особено значение за стопанските връзки между Южна и Северна България са проходите Петрохан и Витиня. Сред най-красивите природни забележителности тук са пещерата Темната дупка край гара Лакатник, Ритлите при с. Лютиброд и Искърския пролом.

Средната част на Стара планина се простира между Златишкия проход на запад и прохода Вратник на изток. Това е най-тясната и най-висока част на Стара планина. От запад на изток тук се редят: Златишко -Тетевенският, Троянско - Калоферският, Шипченският, Тревненският и Елено - Твърдишкият дял. В Троянско - Калоферският дял се издига най-високият връх на Стара планина - в. Ботев -2376 м. Тук склоновете са най-стръмни както а север, така и на юг. Скалите се изправят непристъпни и реките образуват в тях водопади.Най-високият от тях не само в Стара планина, но и в цялата страна е Райското пръскало със 125 м височина. На изток билото постепенно се снижава и към прохода Вратник достига едва 1100 м.

С най-голямо стопанско значение са Шипченският поход, прохода на Републиката и Елено-Твърдишкият проход. Известни природни забележителности са Големият и Малкият Джандем, Видимското пръскало и др.

В *източната част*, Главната Старопланинска верига се раздвоява от долината на р. Луда Камчия, която единствена от старопланинските реки тече на изток към Черно море. Главното морфографско било се оформя от северния клон. Западно от пролома на р. Луда Камчия този склон се състои от Котленско-Върбишкия и Еминския дял, а южния клон започва със Сливенска планина (в. Българка . 1181 м) и на изток продължава в ниските Карнобатска и Айтоска планини.

Сред природните забележителности тук най-известни са Сините камъни (Карандила) край Сливен и проломът на р. Луда Камчия.

Предполага се, че Искърският и Лудокамчийският пролом са образувани в резултат от всичането на реките в издигащата се верига на Стара планина. Това означава, че реките Искър и Луда Камчия са по-стари от старопланинската верига. Такъв вид

проломи се наричат антецедентни.

5. Климат

Стара планина попада в умерено-континенталната климатична област. В по-голямата част от планината над 1000м.н.в. се формира типичен планински климат. Източните най-ниски дялове на планината и склоновете с южно изложение към Задбалканските котловини/ на изток от Карловската/ се характеризират с преходно-континентален климат.

За формирането на климата значение имат характера на въздушния пренос, особеностите на релефа в съседните райони, посоката на простиране на планината, както и нейната надморска височина и експозицията на склоновете.

Средната годишна температура е в зависимост от надморската височина и експозицията на склоновете. Тя се изменя в широки граници от 13 С до- 4 С. Средната януарска температура от минус 1-2 С в подножните части, се понижава до -9 С при връх Ботев в най-високата част на планината. Средните юлски температури се изменят в същата посока от 22 С до 7,5 С. Средномесечният максимум на температурата от месец юли в ниските части се измества през месец август във високопланинския район./Над 1600 м. н. в./. Освен това по билото на планината месец октомври се явява по- топъл от месец април. Температурната амплитуда също показва зависимост с надморската височина, като намалява от 23 С в подножието до 17 С в най-високите райони.

В зависимост от надморската височина е и количеството на валежите. В южното подножие на Стара планина, което попада под валежна сянка, количеството на валежите е около 550 мм до около 1000 мм във високите части. Във връзка с преобладаването на западни и северозападни въздушни маси , валежите са по-големи по северните склонове, в сравнение с южните на една и съща надморска височина. Преобладава умереноконтиненталният валежен режим. Летните валежи са максимални, месечното разпределение се характеризира с месечен максимум през май-юни , а минимални са зимните валежи със средномесечен минимум през февруари. В най-източните части на планината, поради малката надморска височина и влиянието на Черно море се наблюдава нарастване на зимните и пролетните валежи и намаляване на летните. Това определя преходността на климата в тази част. Продължителността на снежната покривка е от 1 до 7 месеца., средната ѝ дебелина в среднопланинските и

планински райони е от 30-50 см. Поради паралелното простиране на Стара планина е характерна проявата на падащи ветрове. Такъв е силният и поривист вятър , подобен на бора, който духа по южния склон при гр. Сливен. За западната част на планината е характерен местния вятър фьон.

6. Води

Количеството и режима на валежите, величината на изпарението в съчетание със разнообразните фактори на постилащата повърхнина определят количеството, режима на речния отток и подземните води в Стара планина По-голямата част от Стара планина се явява главен вододел между Черноморския и Егейския басейн, което дава отражение върху речната мрежа, формирането и режима на оттока. Водосборните басейни на реките водещи началото си от Стара планина са малки и развити в стръмните северни и южни склонове на планината. Единствената по-значителна река, която има водосборен басейн развит изцяло в Стара планина е р. Луда Камчия. Макар и малки реките имат значителна водоносност, която показва изразена зависимост с надморската височина. Модулът на оттока в подножието от 5 л/с/к2м, достига 30 л/с/км2 в най-високите части на планината. Поради продължителното снегозадържане, обилните валежи и бързото им отичане по стръмните склонове старопланинските реки се отличават с най-голяма водност в сравнение с реките в останалите планини при същата надморска височина. Реките във високите части имат снежно-дъждовно подхранване с максимум на оттока през май, а в среднопланинския пояс - дъждовно-снежно подхранване и отточен максимум през март - април. В най-ниската източна част реките се подхранват предимно с дъждовни води и максимумът на отока настъпва по-рано - през февруари. Река Луда Камчия показва максимален зимен отток с максимум през месец февруари и минимум през октомври.

В карбонатните скали се формират напорни и ненапорни пукнатинни води. Най-значителен е басейнът на Искрецките карстови извори /среден дебит 2920 л/с/. Те са вторите по-големина групови извори в страната. Други по-значителни извори са Лакатнишкия /660 /, Скакля/255 /, както и карстовите извори във подножието на Врачанска планина/ Бистрец, Бели извор и др/. В обсега на Стара планина разпространение имат и термалните води. Те са привързани към пет находища - Вършец, с. Бързия, с. Заножене и по протежение на Искърския пролом /Лакатник, Оплетня и др./.

7. Почви

Изменението на климатичните условия и хидроложкият режим по склоновете на Главната Старопланинска верига е причина за височинното зонироване на почвената покривка.

По северните склонове на Стара планина се редуват кафяви горски, тъмноцветни горски и планинско-ливадни почви. Планинско-ливадните почви са образувани по най-високите заравнени била на Старопланинската верига (над 1800 м). Речните тераси са заети с алувиално-ливадни почви, в ниските дялове на Източна Стара планина са разпространени канелени горски почви.

8. Растителност и животински свят

В северните склонове на планината широко разпространение има букът, а в южните склонове дъбът и келявия габър. Иглолистната растителност е представена от смърч, бяла мура и лиственица. В най-високите райони значително разпространение имат храстите на хвойната

В отделни райони са запазени и някои реликтни видове като бяла мура, силивряк, а най-високите и труднодостъпни места в Средна Стара планина расте еделвайсът. В Берковския дял е запазена вековна гора от обикновен кестен. В горното поречие на р. Вит е разположен прочутият резерват с букова гора - Боатин, а в горното поречие на р. Бели Вит е известният резерват на иглолистна растителност /смърч, бяла мура и лиственица/ Царичина. Ендемични видове са българската къпина, балканска теменуга, старопланинска иглика и др., а в Източна Стара планина - айтоската ливадина и черноколевата тлъстига.

В животинския свят преобладават средноевропейски видове, характерни за широколистния пояс - сърна, благороден елен, глиган, мечка, вълк, лисица, златка и др. Най-високият пояс се обитава от алпийски видове (дива коза). Голямо е разнообразието на птичия свят, влечугите, земноводните и насекомите. От птиците се срещат дроздът, малкият орел, горската зидарка, враната и др., а от влечугите - усойницата, смокът мишкар, слепокът. Старопланинската област се отличава с изключително разнообразна пещерна фауна - най-богатата в страната.

9. Природни ресурси

Природните богатства на Стара планина са били използвани още от дълбока древност. От природните ресурси с най-голямо значение са горските, водните, рекреационните ресурси и др.

Общият обем на водните ресурси в Стара планина е 6274,64 10⁶ м³. Най-голям е обемът на водните ресурси на Средна Стара планина - 3254,89.10⁶ м³, като по-голямата част от тях се формират в северните склонове. Общият регулиран обем в Стара планина е 2 065 300.10³ м³, което съставлява 32,4 % от водните ресурси на височинния пояс до 600 м. н. Значителни са регулираните водни ресурси в Източна Стара планина. Водните ресурси на планината се използват за добив на енергия - Петроханската каскада, за водоснабдяване, балнеолечение и др.

Значителни са водните запаси акумулирани в снежната покривка. Така например през март в пояса 1000-1600 м. н. в. се формират 240 млн.т³. снежни водни запаси, а в пояса над 1600 м.н.в. те значително намаляват 62 млн.т³.

Почвените ресурси в Стара планина благоприятстват развитието на горското стопанство. Широко разпространение в Стара планина имат кафявите горски почви и техните разновидности. С най-добро плодородие и подходящи лесорастителни свойства се отличават тъмнокафявите горски площи. Поради биоклиматични, геоморфоложки и др. условия кафявите горски почви са покрити с гори. Малки площи от тях са вторично затревени и се използват за пасища. Съвсем ограничена е площта на нивите. Планинско-ливадните почви не би трябвало да се обработват, тъй като те са особено благоприятни за пасища.

Широкото разпространение на широколистни и иглолистни гори е предпоставка за развитие на дърводобивната и дървообработваща промишленост.

В по-голямата част от планината агро-климатичните условия /продължителност на вегетационен период, овлажнение, температурна сума и др./ не позволяват развитие на

земеделието. Разпространение имат ливадите и пасищата, а над 1500 - 1600 м. н. в. са разпространени са само пасищата.

По-благоприятни са агро-климатичните условия в Източна Стара планина, където продължителността на вегетационния период / с температури над 10 С/ е е 170-200 дни. Температурната сума е 3 000 - 3600 С. Вегетационите валежи са малки - 350 мм, изпаряемостта е значителна/ 650-500 мм/. Поради това условията на овлажнение са неблагоприятни. Почвените ресурси се оценяват като слабо пригодени за селскостопанско използване. Агро-климатичните и почвени условия в тази част на планината са подходящи за отглеждане на тютюн, картофи, ръж и др. по-малко взискателни към почвите култури.

Стара планина предлага благоприятни възможности за развитие както на зимния, така и на летния отдих и туризъм.

10. Екологични проблеми

Основните екологични проблеми са свързани с добива на полезни изкопаеми в Стара планина. Големи площи от територията ѝ са нарушени / Чипровци, Своге, Кремиковци, Бухово, Челопеч, Елаците, Балканбас и др./ и превърнати в пустеещи земи. Сериозен е и проблемът с обезлесяването на южния склон на планината. Важен е и проблемът свързан с ниската първична продуктивност на стопанисваните букови гори. Те са с неколкостранно по-малка продуктивност от тази в биосферните резервати “Стенето” и “Боатин”. По - нататъшният добив на дървесина е крайно нежелателен. Пътищата за разрешаване на проблемите са в прилагането на конкретни мероприятия, които да включват противоерозионни, залесителни мероприятия, рекултивирание на нарушените терени, пречистване на отпадъчните води и др.

Природното разнообразие на Главната Старопланинска верига се опазва в националния парк (“Централен Балкан”), в резерватите (“Боатин”, “Царичина”, “Стенето”, “Джендема”, “Козята стена”) и защитени местности.

